

Til kamp for dyden. En note om ἀρετή i filosofien¹

af David Bloch

Noget af det første, jeg lærte ved Københavns Universitet om oversættelse af græske filosofiske tekster, var, at man *aldrig* må oversætte ἀρετή med “dyd”. Dyd er noget, som en jomfru har, hed det med eftertryk, og man må jo indrømme, at det ikke er det, som ἀρετή betyder hos filosoffer som Platon og Aristoteles. Siden 1990’erne har jeg accepteret dette, men spørgsmålet er, om vi som oversættere bør revurdere vores opfattelse. Min usikkerhed skyldes ikke mindst mit arbejde med de nye oversættelser af Platons værker og mit arbejde med Aristoteles igennem en del år. I det følgende vil jeg se på nogle af de argumenter, der kunne tale for at genindføre oversættelsen “dyd”. Dette er et forsvar for dyden.

Den gamle Platonoversættelse (*H&R*), som blev redigeret af Carsten Høeg og Hans Ræder, accepterede oversættelsen “dyd”, men det var ikke et krav fra redaktørernes side, at man benyttede netop denne oversættelse. F.eks. bruger oversætteren af *Protagoras* “dygtighed”, og oversætteren af *Menon* har valgt “godhed”. I den nye Platonoversættelse (*PSV*), som er redigeret af Jørgen Mejer og Chr. Gorm Tortzen, har jeg fundet to eksempler på “dyd”.² Flertalsformen findes i flere passager,³ og i én har man valgt “en sand dydsapostel” for ὁ τῆ ἀληθεία τῆς ἀρετῆς ἐπιμελόμενος.⁴ Oversætterne har haft frie hænder, men som det fremgår af principperne (nedenfor), har man generelt ikke ønsket at bruge “dyd”.

I en stor artikel om oversættelse og humanistisk forskning har jeg taget udgangspunkt i *PSV* og har i den forbindelse undersøgt oversættelserne og forståelsen af ἀρετή grundigere.⁵ Resultatet er et væld af forskellige oversættelser. Det er formentlig umuligt at gøre rede for dem alle, men udgiverne af *PSV* har faktisk i den generelle indledning

-
1. Denne note er baseret på arbejdet med Bloch (kommende).
 2. Pl., *Criti.* 109c9; *Chrm.* 158a1. Se også indledningen til *Timaios* og *Kritias*: *PSV* IV, s. 527 (“I Staten fremstår idealstaten for så vidt som den bedste, som den sikrer borgernes dyd og lykke.”) og s. 534 (“Som gudebørn var Atlantis’ befolkning selvfølgelig oprindeligt dydige, ...”). Dertil kommer de pseudo-platoniske *Definitioner* og oversættelsen af Albinos’ *Prolog*, hvor glosen ligeledes optræder: *PSV* VI, ss. 135, 138, 333.
 3. F.eks. Pl., *Sph.* 247b2 (“de andre dyder” for τῆς ἄλλης ἀρετῆς), 251a10; *Plt.* 306a8.
 4. Pl., *Cri.* 51a7.
 5. Bloch (kommende).

(med et direkte citat fra *H&R*) og i indledningen til dialogen *Menon* beskrevet tilgangen:

Det terminologiske er søgt klaret paa den Maade, at alle specielle filosofiske Termini, der kunde lede Tanken i en gal Retning, er undgaaet, og de græske Ord er gengivet enten ved dagligdags danske Ord, hvis begrebslige Indsnævring først giver sig af Sammenhængen hvert enkelt Sted (ikke sjældent bruges flere danske Ord for at gengive eet græsk), eller ved fri Omskrivning. Nogen Konsekvens er ikke søgt gennemført, udover hvad Tankegangen kræver.⁶

På dansk findes ikke et ord, der ækvivalerer med *arete*, og de gamle standardoversættelser 'dyd', 'godhed' og 'duelighed' duer i reglen ikke mere som forståeligt dansk. Derfor betjener denne oversættelse sig af flere forskellige ord, der næsten er synonyme, men kun næsten.⁷

Hidtil har jeg også selv set sådan på det, (1) at man umuligt kan oversætte ἀρετή med én bestemt glose, og (2) at "dyd" under alle omstændigheder var udelukket. Pkt. 1 holder formentlig stadigvæk (om end det kan misbruges på den måde, at alt bliver tilladt), men jeg tvivler som sagt på pkt. 2.

Etymologien er klar. Gammeldansk *dyghth* (oldnordisk *dygð*) er afledt af stammen "du", dvs. "det at du til noget". Og hvis man slår op i en af de gængse ordbøger og et tilsvarende leksikon, er den første betydning for "dyd" afledt heraf:⁸

- "egenskab der opfattes som entydigt god ifølge omverdenens normer for moral og opførsel" (*Den danske ordbog*).⁹
- "den traditionelle oversættelse af græsk *arete* i den særlige betydning af *moralisk* 'dygtighed', ..." (*Gyldendal — Den store danske*).¹⁰

Derpå følger i ordbogen — men ikke i *Den store danske* — den anden betydning ("seksuel uberørthed", "mødom", "uskyld"), men den kommer så at sige på andenpladsen.

6. *PSV I*, ss. 26-27.

7. *PSV III*, s. 506.

8. Jeg har her udelukkende benyttet gængse web-redskaber og på ingen måde gennemført fuldstændige undersøgelser. *Den danske ordbog* og *sproget.dk* er ens. Alle links i denne artikel er efterprøvet 31. januar 2016.

9. Webside: <http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=dyd>. Se også *sproget.dk*: <http://sproget.dk/lookup?SearchableText=dyd>

10. Webside: http://denstoredanske.dk/Sprog,_religion_og_filosofi/Filosofi/Oldtidens_filosofi/arete
http://denstoredanske.dk/Sprog,_religion_og_filosofi/Filosofi/Oldtidens_filosofi/dyd

Noget tyder således på, at ordbøgerne og leksika ikke støtter de filologer, som vil hævde, at “dyd” ikke længere kan bruges i oversættelser af f.eks. Platon og Aristoteles. Imidlertid hedder det i det alternative *Leksikon for det 21. århundrede* (s.v. “dyd”)¹¹, at ordet “dyd” er på vej ud af sproget, fordi: “Forventningerne til enkeltmennesket kan ikke så let formuleres som moralsk agtværdige handlingskrav indenfor et samfund, hvor næsten enhver opførsel tolereres, fordi den alligevel ikke rækker ved systemet.” Dertil kommer, “at mange af de gamle laster (som ødselhed) er blevet systemets dyder”. *Leksikon for det 21. århundrede* påpeger således, at “den betydning af ordet der fortsat lever i folkemunde, er betydningen: Kønslig uberørthed hos kvinder”.

Selv hvis dette er rigtigt, må man sige, at filosofiske termer *ikke* bruges i folkemunde. Og dertil kommer, at det faktisk ikke er helt sandt. Det danske sprog har bevaret en række vendinger og udtryk, som er afhængige af den oprindelige betydning, og som kræver, at man *ikke* forstår dem i kønsmoralsk betydning.

Vi siger f.eks., at “tålmodighed er en dyd”, og hermed mener vi, at det er en god egenskab for mennesket. Når vi siger, at man skal “gøre en dyd af nødvendigheden”, fremhæver vi, at vi lige så godt kan vende en nødvendig handling eller situation — typisk en negativ handling eller situation — til noget godt. Vi siger om et andet menneske, at “hun har mange dyder”, og mener dermed, at hun har mange gode egenskaber eller mere generelt, at hun er et godt menneske; og vi kan kalde en person et “dydsmønster”, hvis vedkommende (næsten for meget) eksemplificerer gode egenskaber. Vi kan stadigvæk forstå “last” som antonym for “dyd” (jf. “dyder og laster”, eller ældre: “dyder og lyder”), og endelig er “sandt for dyden” nok så gammelt, at det ikke bruges længere, men mange forstår vel, at det kunne bruges, hvis man virkelig vil understrege, at noget er sandt/rigtigt.

Dette er som sagt almindelige udtryk, som er mere eller mindre forstenede i det danske sprog. Således er “dyd” ikke helt på vej ud af sproget, idet man stadigvæk kan forstå ordet i en række udtryk. Men den anden anerkendte betydning: “kønslig uberørthed hos kvinder”, viser trods alt, at vi filologer kun har været halvt vildledte. Dyd *er* noget, en jomfru har! Omvendt er det faktisk nu en stor fordel for os som oversættere, at ordet kun er sjældent og vagt brugt. Det betyder nemlig, at vi i virkeligheden godt kan bruge det som filosofisk term: Vi kan føre det tilbage til den oprindelige

11. Website: <http://www.leksikon.org/art.php?n=627>

betydning. Dermed vil vi få én oversættelse af ἀρετή, som nok ikke vil kunne holde i alle tilfælde, men i mange — forhåbentlig de fleste — vil det være muligt. Fordelen herved er åbenlys i filosofisk henseende. I den nye Platonoversættelse har en undersøgelse af et udvalg af teksterne afsløret flere end 30 forskellige oversættelser af ἀρετή.¹² Dette gør det praktisk talt umuligt for læseren at følge det måske vigtigste moralfilosofiske emne hos Platon. Hvis man i stedet fastholdt “dyd” så ofte, det var muligt, ville den filosofisk orienterede læser få helt andre muligheder.

Et sidste argument for at genindføre “dyd” i oversættelser af filosofiske tekster fra antikken er en kombination af historiske, filosofiske og oversættelsesteoretiske overvejelser. ἀρετή var forbundet med atletik/sport.¹³ Hvis man var i besiddelse af ἀρετή, var man dygtig, stærk, ædel, modig og besad i det hele taget en række gode egenskaber, som beundredes, men det var ikke en ukompliceret gløse:

The Greek word *arete* comes down to us inextricably connected to the athletics of ancient Greece and laden with a plethora of meanings. A definition of *arete* would include virtue, skill, prowess, pride, excellence, valor, and nobility, but these words, whether taken individually or collectively, do not fulfill the meaning of *arete*. *Arete* existed, to some degree, in every ancient Greek and was, at the same time, a goal to be sought and reached for by every Greek. It cannot be translated by a direct one-to-one equivalent into the idiom of modern American English, and even though the context of a particular use of the word may refine its meaning in that context, the word *arete* still carries with it a notion of ephemeral excellence and of transient triumph that makes its translation an exceedingly risky business.¹⁴

I det 5. århundrede f.Kr. udvikledes imidlertid også en filosofisk forståelse af ἀρετή.¹⁵ Man beholdt de positive bestemmelser, men fokuserede nu især på de moralske aspekter: Hvordan opnår man ἀρετή? Dvs.: Hvordan bliver man et godt menneske, der kan leve op til de ting, som et menneske nu engang skal leve op til? Foregangsmænd i denne udvikling var filosoffer som Protagoras og Prodikos, men det, som fik særlig betydning for den historiske opfattelse, var Sokrates' og Platons anstrengelser for at nå en klar begrebsdefinition. Platon lader Sokrates spørge: “Hvad er ἀρετή?”, og svareren

12. Se Bloch (kommende).

13. Hawhee (2004); Miller (2004³).

14. Miller (2004³) ix.

15. For en simpel gennemgang, se artiklen i *Der neue Pauly* (= Renaud [2002]).

skal så definere denne. Der er flere dialoger, der stiller netop dette spørgsmål,¹⁶ og de er alle karakteriseret ved i hvert fald to ting: (1) Undersøgelsen får ikke et positivt resultat, dvs.: Sokrates og samtalepartneren finder ikke ud af, hvad ἀρετή er; (2) spørgsmålet er forvirrende for samtalepartneren. Han har typisk kun en vag forestilling om, hvad ordet angiver, og kan nævne enkeltteksempler, men han forstår ikke, hvad det mere præcist er, som Sokrates/Platon vil opnå.

Vi har at gøre med et lidt specielt, men dog kendt ord, hvis betydning forfatteren stræber efter at uddybe. Platon er på dette punkt sprogligt og filosofisk nyskabende. Samtidig er det vigtigt for ham at holde fast i netop ἀρετή, eftersom ordet allerede har det rigtige, grundlæggende indhold, som blot skal uddybes og udvides. Hvordan skal en oversættelse nu håndtere dette? Hvis man følger oversætteren og oversættelsesteoretikeren Lawrence Venuti, er der grundlæggende to måder: domesticering eller fremmedgøren.¹⁷

Domesticering angiver, at vi tilpasser ἀρετή til vores sprog. Vi skal forstå termen umiddelbart og uden problemer, og oversættelsen skal således i enhver situation gøre indholdet af ἀρετή til noget forståeligt ud fra vores egne normer og terminologi. Den naturlige konsekvens i forbindelse med netop denne gløse bliver — som det f.eks. fremgår af den nye Platonoversættelse —, at vi får mange og forskellige oversættelser. Det skyldes ikke, at domesticering ikke *kan* gennemføre en konsekvent oversættelse af termer. Sagen er blot, at almindeligt, nutidigt dansk ikke rummer termer og begreber, der tilfredsstillende dækker ἀρετή.

Fremmedgøren tilstræber det modsatte, nemlig også i målsproget at fastholde den særegenhed, ἀρετή fremtræder med hos Platon. Vi skal benytte en gløse eller formulering, der er usædvanlig, men dog kendt; den skal være så dårligt kendt, at vi — som Platon — kan fylde den med indhold, der ikke er imod dens tidligere indhold, men nok kan give modtageren et lidt anderledes første indtryk; og vi skal kunne fastholde den valgte gløse i alle (eller i hvert fald i de fleste) sammenhænge, så de diskussioner og begrebsdefinitioner, som Platon søger, kan følges på dansk. Den såkaldte “fremmedgørende oversættelse” forekommer mig at være meget lovende her.

16. Se *Protagoras*, *Menon* og *Hippias Maior*. Dertil kommer en række dialoger, som behandler dele af ἀρετή (*Laches*, *Charmides*, *Euthyphron* og *Staten I* for de mest centrale).

17. Se især Venuti (1998); Venuti (2008²). Denne skelnen går i praksis helt tilbage til Friedrich Schleiermachers oversættelsesteori: Schleiermacher (2002 [1813]).

For 30-40 år siden havde de fleste formentlig forkastet idéen i denne artikel. “Dyd” var i så udpræget grad forbundet med kønsmoral, at det var vanskeligt at gøre noget ved det; kun i lærde cirkler kunne man holde fast i den ældre betydning. Dette viser et morsomt eksempel fra filologiens sfære på en ganske vist trist baggrund. Da Johnny Christensen efter Jan Pinborgs død i 1982 skulle tale mindeord i Videnskabernes Selskab, hed det som afslutning:

Jan Pinborg var hvad man i det 18. århundrede ville have kaldt en mand af dyd. Hvis man i vor tid er bange for det ord, så lad mig bruge verbet og sige, i alt han gjorde og tænkte: han duede.¹⁸

I en vis forstand viser Christensen her vejen (selvom det naturligvis er umuligt at opnå forandring i folks forståelse, når det foregår i den nævnte sammenhæng). Pinborg var en mand af dyd. Han duede. Han tænkte og handlede i overensstemmelse med ἀρετή. Siden 1982 er der faktisk sket det, at glosen også er på vej til at forsvinde i den kønsmoralske betydning, og dermed er vejen nu i 2016 banet for filosofiens generobring af glosen. Vi har simpelthen muligheden for ved en fremmedgørende oversættelse af ἀρετή at “tilbagegive” den danske glose “dyd” dens oprindelige indhold.

Denne korte artikel er blot en note. Sagen skal undersøges, beskrives og begrundes mere omhyggeligt, før jeg vil vende tilbage til “dyden”. Det er vanskeligt at overvinde mange års overbevisning, og brugen af adjektivet “dydig” er for mig endnu mere unaturlig end brugen af substantivet. Men i betragtning af de filosofiske og oversættelsesteoretiske fordele er jeg tilbøjelig til at gå i den retning, og i hvert fald er glosen så vigtig for Platon og Aristoteles, at vi må overveje, hvordan vi kommer ἀρετή nærmere, end vi hidtil har gjort i vores oversættelser.

Litteratur

Bloch, D. (kommende). “Oversættelse af klassiske tekster. — Med en diskussion af *Platons samlede værker i ny oversættelse* I-VI, udg. af Jørgen Mejer & Chr. Gorm Tortzen (København 2009-2015)”, *AIGIS* 16.2.

18. Christensen (1984) 139.

- Cancik, H. & H. Schneider (eds.) (2002). *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*, Band 12/1, Tam-Vel, Stuttgart & Weimar.
- Christensen, J. (1984). "Mindeord. Jan Pinborg. 29. april 1937 – 24. september 1982", i *Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab: Oversigt over selskabets virksomhed* (1984) 134-39.
- H&R = Høeg, C. & H. Ræder (udg.) (1932-1941). *Platons Skrifter. Bind I-X*, København.
- Hawhee, D. (2004). *Bodily Arts. Rhetoric and Athletics in Ancient Greece*, Austin.
- Miller, S.G. (2004³). *Arete. Greek Sports from Ancient Sources*, Berkeley & Los Angeles & London (1. ed. 1979).
- PSV = Mejer, J. & Chr. G. Tortzen (udg.) (2009-2015). *Platons samlede værker i ny oversættelse. Bind I-VI*, København.
- Renaud, F. (2002). "Tugend", Cancik & Schneider (2002) 894-96.
- Schleiermacher, F.D.E. (2002 [1813]). "Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens", i Schleiermacher (2002) 67-93 (foredrag holdt i 1813, først publiceret i det preussiske akademis skriftserie i 1816 [*non vidi*]).
- Schleiermacher, F.D.E. (2002). *Kritische Gesamtausgabe*, Erste Abteilung: Schiften und Entwürfe, Band 11: *Akademievorträge*, herausgegeben von M. Rössler unter Mitwirkung von L. Emersleben, Berlin & New York.
- Venuti, L. (1998). *The Scandals of Translation. Towards an Ethics of Difference*, London & New York.
- Venuti, L. (2008²). *The Translator's Invisibility. A History of Translation*, London & New York (1. ed. 1995).